

Никола Младеновић

УЛОГА РЕЛИГИЈЕ У ПРОГРАМИМА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У СРБИЈИ*

Сажетак

У овом раду ће бити речи о улози религије у програмима најважнијих политичких странака у Србији. Србија је уставом дефинисана као секуларна држава и најзначајније политичке партије начелно афирмишу принцип одвојености цркве и државе. Међутим, пажљива анализа програмских докумената партија указује на то да поједине партије афирмишу значај религије за државу. Странке избегавају јасно дефинисање политика према религијским питањима јер им то омогућава прагматично понашање на власти. То прагматично понашање је постојало још у Југославији и заснивало се на „дуалном моделу односа.“ Рад се заснива на интерпретативном приступу као једном од основних у политикологији. Рад покушава да одговори како се могу интерпретирати намере о односу странака према религијама, на основу програма. У Србији се међу најважнијим странкама могу уочити оне које не истичу значај религије и оне које у програмима истичу њен значај за државу. У Србији се може уочити раст утицаја религије и СПЦ и мека десекуларизација државе.

Кључне речи: секуларна држава, политичке партије, дихотомни модел односа, мека десекуларизација.

У овом раду ће бити речи о улози религије у програмима најважнијих политичких странака у Србији. У Уставу РС се каже да је то световна држава, да су цркве и верске заједнице одвојене од државе, да ниједна религија не може да се успостави као државна

* Рад је настао у оквиру предмета *Политикологија религије и религијска пропаганда* на докторским студијама политикологије ФПН.

или обавезна, а верске заједнице се дефинишу као међусобно равноправне.¹⁾ У световној држави влада не треба да буде адвокат ни једне верске заједнице, па чак ни оне већинске, и треба да има једнак однос према свима. Све странке у Србији су макар формално привржене идеји световне државе. Међутим, међу њима има знатних разлика. Неке у програмима готово да и не помињу било какве ставове у вези са религијама. На другом крају спектра су странке које истичу значај религије за традицију и идентитет Србије. Питање које се може поставити је да ли формално прихватање идеја секуларности државе одговара стварним политичким намерама странака?

Већина странака врло мало пише о конкретним мерама политике која је у вези са религијом. На пример, у програму Демократске странке има врло мало речи о религији сем да треба да промовише толеранцију. СПО у програму далеко више речи посвећује значају хришћанства за Србију, њену традицију и идентитет. Ипак, иако дефинише начелне вредности и циљеве, ни ова странка не дефинише било која појединачна средства политике. Упркос томе, ова странка је 2011. преузела ресор вера у влади. Мислим да управо пажљивим читањем програма неких странака можемо да увидимо амбицију да држава фаворизује Српску православну цркву (СПЦ). Типичне активности ресора за веру у Влади РС су помоћ за верска лица, финансирање активности, гласила, институција, уплата доприноса за сва осигурања итд.

Одсуство конкретних принципа деловања странака у Србији према религијским питањима није нимало случајно. Оно им омогућава да се прагматично понашају ако дођу у прилику да одлучују или да утичу на формирање политике при коалиционим споразумима. Осим тога, странке су често фокусиране на теме које им у борби за бираче представљају главне адуте, као што су, али не и искључиво, економска или социјална политика. Без јасних принципа политике према верским заједницама странке у Србији могу да наставе традицију односа према њима, и СПЦ у првом реду, каква се развијала деценијама уназад. То је политка дуалног модела - када политичарима одговара хвале цркву, када не - критикују је или игноришу.

1) *Устав Републике Србије*, 2006, Доступно преко: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf (Пристапљено 15.3.2012), члан 11, став 1-3, 2006. Такође и члан 44.

Ђорђевић такође мисли да однос државе према верским заједницама *de jure* и *de facto* не коинцидирају.²⁾ По њему, СПЦ и држава не желе да буду раздвојене. Он проналази речи Амфилохија, Митрополита цетињског, у којима се као идеал прижељкује хармонија између државе и цркве, која није увек била остваривана. Тренутно је и држава заинтересована за клерикализацију, можда и више него црква. Интереси ове две организације су повезани, нарочито када је реч о косовској политици. У државном преговарачком тиму за Косово било је представника Светог синода и државе. Није лако утврдити када држава формира политику а када се обратно дешава.³⁾ У више наврата, током неколико година, СПЦ се отворено изјашњавала о изборима на Косову, позивајући грађане да не учествују на њима.

Овај рад се заснива на интерпретативном приступу као једном од основних теоријско-епистемолошких приступа у политикологији. Амбиција коју рад има јеста да покаже каква се значења могу извући из програмских аката странака у Србији. У интерпретативним теоријама није могуће говорити о некаквој узрочној нужности каква постоји у објашњењима у природним наукама. Циљ је покушати интерпретирати везу између уверења, жеља, намера и деловања.⁴⁾ Понашање неке странке не може се разумети само њеним посматрањем. На пример, ако странка на власти води политику коју подржава верска заједница, узрок томе може бити истинско веровање политичара, али и обични прагматизам. Моја је намера да протумачим колики значај има религија за различите партије у Србији. Тиме је већ наговештено да ће основна метода у раду бити анализа садржаја програмских докумената странака.

КРАТАК ИСТОРИЈАТ ОДНОСА РЕЛИГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ

Када је реч о односу религије и политике у две Југославије и Србији, може се уочити неколико периода: први, социјалистички режим 1945-1987. (у оквиру њега могу се уочити разлике у пери-

2) Мирко Ђорђевић, „The Serbian Orthodox Church in the Kosovo drama cycle,” у: Драгица Вујадиновић и Владимир Гоати (ур.), *Between authoritarianism and democracy*, Vol. III: Serbia at the political crossroads, ЦЕДЕТ и ФЕС, Београд, 2009, стр. 268.

3) Ibidem, стр. 268-269.

4) Видети више о томе у David Marsh и Gerry Stoker, *Теорије и методе политичке знаности*, Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу, Загреб, 2005, стр. 129.

одима од 1945-1960. и од 1960-1987); затим други, Милошевићев режим 1987-2000.; те трећи, демократски режим после 2000.⁵⁾ Хајде да укратко сагледамо карактеристике ових периода.

У првом периоду социјалистичког режима који је следио након Другог светског рата (1945-1960) постојала је строга контрола и вршила се отворена атеизација јавне сфере, која је обухватала политику, медије, културу и образовање. Религија је постала део приватне сфере, постепено маргинализована и цркве су изгубиле велики део верујуће популације. У наредном периоду социјалистичког режима (1960-1987) наставило се фаворизовање атеистичких погледа на свет који су произишлаго из марксизма, али у нешто блажем виду. У овом периоду је положај верских организација и верујућих грађана био подношљивији. Бег од цркве је био мањи, али је задржана спољашња слика секуларног друштва. Строга контрола верских деловања није постојала из спољашњих и унутршњих разлога, али је примењивана техника дихотомног модела односа према верским заједницама. Наиме, врх партијског система је одлучивао о дељењу похвала и осуда. Ако му је одговарало или ишло у прилог понашање верских заједница, онда је оно хваљено. Ако је било окренуто против партије, онда се оштро критиковало.⁶⁾

Успон Милошевића се поклапа са падом комунистичких режима у Источној Европи. Упоредо са одустајањем од марксизма долази до одступања од атеизма у јавном животу. Исповедање вере постаје слободно, али то не значи да је држава постала неутрална према религијама. Напротив, долази до „партнерског учешћа религијско-црквеног комплекса у друштвеном, политичком и културном животу.“⁷⁾ Ђорђевић употребљава израз „меке десекуларизације“ да опише нову улогу религије за државу СРЈ и Србију. Црква је све више присутна у медијима и има развијену издавачку делатност. Славујевић објашњава како су током деведесетих истакнуте политичке личности, па чак и дојучерашњи комунисти, прихватили православље.⁸⁾

5) Драгољуб Ђорђевић, „Религијско-црквени комплекс у постоктобарском периоду (2000-2005)“, у: Срећко Михајловић (ур.), *Пет година транзиције у Србији II*, Социјалдемократски клуб и ФЕС, Београд, 2006, стр. 239.

6) Ibidem, стр. 241-242.

7) Ibidem, стр. 243.

8) На пример, председница дирекције Јул-а М. Марковић је писала да је одрасла са иконом Св. Николе изнад кревета. Драшковић је често злоупотребљавао поруке из Светог писма. Видети више у Зоран Славујевић, *Изборне кампање - Поход на бираче: Случај*

У чему се могу тражити разлози меке десекуларизације Србије? Ова појава је повезана са ширим дешавањима у време и након пада Берлинског зида. Наиме, након слома Источног блока и социјализма требало је попунити идеолошку празнину насталу одбацивањем до тада владајуће социјалистичке идеологије, те је кроз обнову традиције увећан значај православља.⁹⁾ Међутим, посебне политичке околности тадашње Југославије су дале овом процесу посебан тон. Осећање угрожености изазвано распадом земље и сукобима, те непријатељство према доминантно римокатоличким и народима муслиманске вере (нпр. Хрвати и Албанци на Косову) је допринело интеграцији око православља и снажењу СПЦ. Осим тога, разлози окретања цркви могу да леже у чињеници да је Југославија била у веома дубокој кризи. Услед тражења решења за овакво незапамћено стање, људи су између осталог могли да се окрену религији и цркви. Са тиме би се вероватно сложио и Митровић који пише да у време сукоба на Балкану нови системи вредности још нису изграђени, а у потрази за идентитетом долази до враћања на религијске матрице.¹⁰⁾ Главни разлог раста улоге религије током деведесетих био је ипак екстремни национализам. Национализам је промовисао религију, те је довео до преокретања претходне религијске слике друштва. Према попису, у Србији се од 1991. до 2002 број атеиста смањило са око 160.000 на 40.000. СПЦ је предњачила по угледу и утицају међу грађанима, далеко превазилазећи било коју институцију државе (са делимичним изузетком војске). Ипак, због описаних тенденција није напуштен дихотомни модел односа државе према религији.

Било је за очекивање да након октобарских промена 2000. године престане ранији однос разумевања између цркве и државе, те манипулација и инструментализација вере. У складу је са демократским принципима да грађани слободно, у складу са својом савешћу исповедају веру. То се ипак није десило из најмање два разлога: политичког прагматизма дела политичког врха који је био на власти након промена 2000. године; и искрене оданости цркви другог значајног дела државног врха.

Србије од 1990. до 2007. године, ФЕС, ФПН и Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 315-316.

9) Мирољуб Јевтић, „Православни поглед на сукобе, насиље и толеранцију у глобалној перспективи“, *Српска политичка мисао*, вол. 35, бр. 1, 2012, стр. 93.

10) Видети о томе у Љубиша Митровић, „Религија, медији и култура мира“, *Српска политичка мисао*, вол. 27, бр. 1, 2010, стр. 254-257.

Ђорђевић везује прагматичан однос државе према цркви за период мандата Ђинђића, док је за време Коштунице као председника владе дошло до наметања цркве и вере.¹¹⁾ Нове власти нису морале да повлађују различитим захтевима цркава. Оне су се ипак одлучиле да прихвате многе мере које су инициране из црквених кругова. У најзначајније такве мере спадају: увођење веронауке у јавни школски систем, повратак Богословског факултета Универзитету у Београду, враћање имовине верским заједницама (али не и другим грађанима) и оснивање Универзитета у Новом Пазару са муфтијем Зукорлићем као ректором.

СТРАНАЧКИ ПРОГРАМИ СА МАЛОМ УЛОГОМ РЕЛИГИЈСКИХ ТЕМА

У овој глави ће бити речи о политичким странкама у Србији у чијим програмима религија нема истакнуто место. Треба имати у виду да се, ипак, ради само о програмима. У њима је типично мало речи о различитим вероисповестима, а принципи деловања странака у односу на верска питања се типично изводе из неког другог, важнијег принципа. Ти основни принципи су најчешће слобода, па затим и толеранција. Готово све странке поменуте у овој глави истичу неке начелне принципе којима декларишу приврженост, као на пример, да религија треба да је одвојена од државе или да су сви грађани једнаких права која треба да се поштују.

Међутим, врло је мало речи о конкретним стварима које би ове странке чиниле, када би биле у прилици да утичу на државну политику. Рецимо, Ђинђићева влада је прагматично дозволила увођење веронауке у школе. Да ли би све ове странке прагматично дозвољавале ону меру присуства и значаја СПЦ на коју је јавност навикла у политичком животу није могуће рећи на основу програма. Делимичан изузетак је СПС који експлицитно тврди да веронаука треба да буде у школама. Чини се да је овакво одсуство дефинисане политике управо одраз прагматичности странака. Хајде да укратко погледамо шта програми ових странака могу да кажу о религијским темама.

Демократска странка. Демократска странка у свом програму нема део посебно посвећен религијама. О вери има речи у делу

11) Драгољуб Ђорђевић, „Религијско-црквени комплекс у постоктобарском периоду (2000-2005)“, стр. 345.

под насловом „Толеранција”. Ова странка истиче да је демократски уважавати разлике, не укидати их, бранити своја уверења али и поштовати туђа. Будући да је друштво у Србији мултиетничко, нарочито је овој странци важна национална и верска толеранција.¹²⁾ У програму ДС-а нема посебно речи о било којој верској заједници. Верске заједнице треба да имају етичку улогу у друштву и да доприносе ширењу идеје толеранције.

Либерално демократска партија. Либерално демократска партија, попут УРС-а, има једноставно написан програм, веома ограниченог обима. За њу је основна декларисана вредност слобода. На њој заснована могућност индивидуалног избора треба да буде ограничена само истим правима других. Ова странка, за разлику од других, не истиче чак ни вредност традиције, коју друге странке типично помињу као нешто вредно, и виде значај цркве у неговању традиције. ЛДП једноставно декларише да је свако слободан да верује у сваког бога и сваку идеју, док то не угрожава другог.¹³⁾

Социјалистичка партија Србије. Социјалистичка партија Србије „подржава потпуну слободу религиозних и духовних опредељења сваког грађанина[...] Верско опредељење лична је ствар сваког грађанина.”¹⁴⁾ Ова странка се такође залаже за лаичку државу, сарадњу и толеранцију свих верских заједница. Ова странка подржава веронауку у школама. Међутим, у њеном програму нема речи о посебној улози било које вере у образовању. Исповедање вере се схвата као важан део културе појединаца и учење о вери не треба да доводи у питање лаички карактер државе.¹⁵⁾ Стога се присутност веронауке у школама доживљава као отклон од вишедеценијске традиције потискивања вере, а она треба да служи упознавању са улогама религија и цркава које су одиграле у историји.

Српска напредна странка. Српска напредна странка у свом програму има свега неколико напомена које су у вези са СПЦ. Ова странка истиче да држава треба блиско да сарађује са њом на плану обнове, заштите и очувања српског културног наслеђа на Косову и Метохији; затим, да са Русијом треба да сарађује имајући

12) „Време је за нови програм“, Доступно преко: <http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf> (Приступљено 15.3.2012), стр. 12.

13) „Повеља слободе европске Србије“, Доступно преко: <http://www.ldp.rs/upload/documents/povelja-slobode-evropske-srbije.pdf> (Приступљено 15.3.2012.).

14) „Програм Социјалистичке партије Србије“, 2010. Доступно преко: <http://sps.org.rs/Dokumenta/PROGRAM%20SPS.pdf> (Приступљено 15.3.2012), стр. 18.

15) Ibidem, стр 18.

у виду заједнички интерес за очување православља и словенског идентитета; те да државна министарства треба да сарађују са СПЦ у оснивању образовних институција у другим државама у којима живе Срби.¹⁶⁾ Дакле, у програму ове странке нема уопште речи о религијама, а сва места на којима се помиње СПЦ искључиво су написана у контексту односа државе са другим територијама. Ово је велика разлика у односу на СРС, од које је настала СНС. Међутим, оно што збуњује у њеном програму није одсуство идеја о религијама или било којој појединачној, већ и одсуство истицања било каквог позитивног принципа. Дакле, ова странка чак не истиче приврженост секуларној држави или слободи вероисповести, што друге, макар декларативно, чине. Овакво одсуство било каквих принципа може да указује на потпуну незаинтересованост за религиозне теме ове странке. Међутим, у том случају збуњујуће делују они делови текста у којима се афирмише значај СПЦ у иностранству, те њена сарадња са државом Србијом. Стога се чини да је ово одсуство позитивних принципа везаних за религију намерно. Намера може бити само стратешко избегавање ових тема, како би се осигурала подршка бирача различитих профила, како из ране странке СРС, тако и привлачења нових.

Уједињени региони Србије. Уједињени региони Србије имају програм састављен од свега неколико ставки. Пошто у њему нема било каквих назнака о односу ове странке према религијским питањима, највише што је могуће сазнати на ову тему може се видети из програма Г17 плус. Међутим, и у њему питања вере се врло ретко помињу и очигледно нису играла значајну улогу у деловању ове странке. Г17 плус истиче слободе и права грађана као темељну вредност, и оне треба да буду поштоване без обзира на верску или друге облике припадности.¹⁷⁾ Будући да су индивидуална права основ друштвене организације, код ове странке није било истицања икаквог значаја неке посебне религијске традиције или колективног идентитета. Сви треба да буду једнаки пред уставом и законима. Обзиром на мултиетничност државе, потребно је поштовати различите верске и друге традиције. Слично као у програму ДС-а,

16) „Бела књига ‘Програмом до промена’“, 2011. Доступно преко: <http://sns.org.rs/images/pdf/Bela%20knjiga-Programom-do-promena.pdf>. (Приступљено 15.3.2012), стр. 39, 42, 125.

17) „Програм Г17 плус“, Београд, 2004, Доступно преко: <http://www.g17plus.rs/v2/images/stories/dokumenti/program-g17-plus.pdf> (Приступљено 15.3.2012).

ова странка је истицала значај толеранције, те продубљивања односа, разумевања и поверења припадника различитих група.

СТРАНКЕ КОЈЕ АФИРМИШУ ЗНАЧАЈ РЕЛИГИЈЕ

У овом делу рада ће бити речи о програмима странака у Србији у којима се може уочити значајна улога религије. Све ове странке су у неком тренутку биле на власти у Србији, или су барем биле веома утицајне међу бирачима. Треба имати у виду да је анализа у овом поглављу изведена само из програмских аката странака, а не из целине њихових наступа. Постоје и друге организације, као што су Јединствена Србија или Двери, у чијим наступима се показује приврженост православној традицији. Међутим, у њиховим програмима нема ни мало речи о односу према вери. Све поменуте странке различитим формулацијама изражавају приврженост секуларној држави. Све оне, такође, желе да држава „помогне“ цркви да остварује друштвену улогу.

ДСС- сарадња државе и цркве. Демократска странка Србије у свом програму полази од става да су држава и црква одвојене.¹⁸⁾ Међутим, читавим низом пажљивих формулација остављен је простор за тумачење по којем држава и црква сарађују те држава треба да афирмише црквене вредности. О томе ће бити речи у даљем тексту.

Поред поменуте одвојености цркве и државе постоји низ других формулација које су у складу са њом. Тако се ДСС залаже да Србија „као секуларна држава омогући слободно испољавање духовне и културне енергије, а да се цркве и верске заједнице интегришу у друштво по принципу слободе избора грађана.“¹⁹⁾ У њеном програму се више пута афирмише принцип да појединци задржавају слободу уверења и опредељења. Ова странка је свесна да је Србија вишерелигиозна држава у којој равноправно и упоредо делују велике традиционалне цркве као и друге верске заједнице. ДСС је такође против политичког инструментализовања религије од стране државе, као и обратно, инструментализовања религије. Део програма ДСС-а о држави и цркви се закључује речима да „[се залажемо] за одвијање слободног дијалога, унапређења толеранци-

18) „Држава и црква“, Доступно преко: <http://dss.rs/drzava-i-crkva/> (Пристаћено 15.3.2012).

19) Ibidem.

је, међусобне сарадње и поверења између свих религијских заједница и секуларне јавности у Србији“.²⁰⁾

Сва ова начела не доводе у сумњу секуларну улогу државе. Међутим, пажљиво читање програма указује да ова странка ипак верује у посебан значај цркве за државу. Тако ова странка афирмише принцип да држава и црква треба да сарађују на остваривању општег добра.²¹⁾ Ова формулација указује на неколико идеја. Прво, јасно је да ДСС верује у постојање некаквог „општег добра“. Друго, то опште добро је оно које, по дефиницији, деле сви грађани, јер у супротном то не би било „опште“. Коначно, та формулација указује да држава није сама у стању да остварује то опште добро. Постоји барем неки сегмент општег добра који се налази изван оквира активности државе, а који остварује црква. Ни у једном сегменту програма не постоји наговештај отвореног наметања неке религије. Међутим, отвара се питање да ли ова странка заиста жели неутралност државе у односу на религију?²²⁾

Дакле, питање је да ли су држава и црква одвојене, по визији ДСС-а? Ова странка се залаже за „приближавање религијске и секуларне културе“, те за њихово „узајамно прожимање“. Осим тога друштво какво ДСС жели може бити „само корисно ако се огромни духовни потенцијали садржани у религијским учењима отвореније и делотворније активирају и укључе у социјални живот...“²³⁾ То значи да би ова странка желела и да би се ако би имала прилику залагала за већу улогу религије у друштву. То би постигла промовисањем верског образовања те неговањем истинског система вредности.

Напоследку, приметно је да у програму ДСС постоји често мешање израза црква (у једнини) и цркве (у множини). У неким реченицама постоји формулација у једнини, док у другима у множини.

20) Ibidem.

21) Ibidem.

22) Иначе, још је Шумпетер критиковао концепт демократије који се зазвива на општој вољи и општем интересу који је назвао класичном доктрином. По њој се сматра да постоји опште добро које је водиља политике и које свако може да увиди. Политичари треба само да остварују вољу народа. Шумпетер објашњава да не постоји неко одређено опште добро око којег се сви људи могу сложити. Стога је демократија само конкуренска борба за гласове. Зашто опстаје класична доктрина о општој вољи? Она је по њему директан одраз хришћанства и подразумева да постоји један идеал схеме живота. Видети у Јозеф Шумпетер, *Капитализам, социјализам и демократија*, Култура, Београд, 1960, стр. 355-377.

23) „Држава и црква“, оп. цит.

Тако се каже „сарадња државе и цркве“, а не „цркава“.²⁴⁾ То сугерише да постоји једна црква са којом држава остварује сарадњу. Са друге стране, каже се да у држави делују „традиционалне цркве“ (у множини). Дакле, држава остварује сарадњу само са једном црквом, док све делују напоредо. Која је та једна црква? Чини се да најлогичнији избор чини једина експлицитно поменути СПЦ.

НС- државна помоћ цркви. Нова Србија истиче да се залаже за световну државу. У њеном програму стоји да послове државе обављају изабрани представници народа, а послове цркве- свештенство и монаштво СПЦ и других традиционалних верских заједница. Међутим, ова странка такође истиче да „Ценећи историјске заслуге Српске православне цркве у неговању верске и националне свести српског народа, држава ће помагати све установе цркве, штитећи њена социјална права и афирмисати моралне вредности хришћанског учења.“²⁵⁾

Оваква формулација пружа основа за барем два тумачења улоге цркве у држави, по визији НС-а. Прво тумачење је умереније, а друго, указује на чвршћу повезаност ове две организације. Прво, у овој формулацији постоји слична вишезначност каква је описана у случају ДСС-а. Дакле, по визији НС-а, држава треба да преузме на себе афирмисање вредности хришћанског учења. То значи да држава треба на неки начин да позитивно дискриминише хришћанске, и то све хришћанске, а не неке друге цркве. Међутим, да ли је то све што ова странка жели? Део претходне формулације даље разјашњава намере НС-а. Каже се да ће држава „помагати све установе цркве“, а не „цркава“. То значи да НС ипак није привржен свим хришћанским верским организацијама, већ да држава треба да помаже све организационе јединице *једне* цркве. Читајући уназад претходну реченицу, чини се да је именована једна верска организација ка којој треба да буду усмерене помоћи државе.

Осим оваквог умеренијег тумачења везе НС-а са СПЦ у програму те странке, постоји и друго које се може да указује на још чвршћу повезаност ове две организације. Наиме, ако је СПЦ имала посебне заслуге и ако држава треба да афирмише моралне вредности хришћанског учења, то може да значи да су само учења СПЦ заиста хришћанска учења. Ако би било прихваћено овакво тумаче-

24) Ibidem.

25) „Програм Нове Србије“, Доступно преко: http://www.nova-srbija.org/onama/program_ns051126.zip (Приступљено 15.3.2012).

ње и ако оно одговара намерама странке, то значи да би у одређеним ситуацијама и ако је у прилици, НС могла да брани СПЦ као праву хришћанску од других које би тобоже могле да тврде да су такође хришћанске. По оваквом тумачењу значај религије за странку НС би био знатно већи јер би она, ако би имала прилику, могла себе да види као арбитра у религијским питањима. Чини се да је такво тумачење исувише драматично и да је таква ситуација невероватна. Ипак, иако не би у пуној мери странка преузела на себе такву улогу, у неким ситуацијама би сходно декларисаним принципима могла да фаворизује управо СПЦ.²⁶⁾

Још једна нејасна формулација у програму НС-а је она цитирана о „социјалним правима цркве“. Политичка и правна теорија не познају социјална права група, већ појединаца, и то у случају угрожености. Либерална теорија познаје колективна права појединаца, али се о њима говори када се ради о подређеним групама, као што су историјски биле жене, црнци, емигранти и друге групе у многим државама, а често и даље јесу.²⁷⁾ Ово су колективна права која могу да уживају грађани, али не црква, и само у случају када је то потребно ради отклањања последица тешке дискриминације које стварају неједнаке животне шансе. Ако припадници одређене групе (у овом случају нпр. религијске групе) треба да имају нека посебна права, онда у њима треба да уживају грађани те групе, а не црква. Осим тога, ако се црква прихвата као легитимни представник групе, који је у случају Србије и већински народ, тешко да то може бити секуларан принцип.

Ако се тврди да црква има одређено право, то значи и да држава треба да гарантује то право, јер би само тако оно могло то заиста да буде. Колико би далеко то ишло? Ако то, на пример, значи да држава треба да пружи социјалну заштиту или допринос за пензионисање свештених лица, то би онда јасно сврстало СПЦ у државне организације и кршило принцип секуларне државе дефинисано Уставом РС. Гарантовање социјалних права цркве такође може да крши слободу избора појединаца, макар у меком облику.

26) На пример, у Савету Републичке радиодифузне агенције седи представник „цркве и верске заједнице“ (Овде се поново запажа формулација у јединици). У таквој ситуацији би могла да постоји позитивна дискриминација према СПЦ, која би за разлику од других била представљена у том савету. Видети „Закон о радиодифузији“, 2002, Доступно преко: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2002/pdf_027_1629-02.zip (Приступљено 15.3.2012), члан 23, став 3, тачка 8.

27) Нпр. видети у Јирген Хабермас, „Борбе за признање у демократској правној држави.“ у: Ејми Гатман (ур.). *Испитивање политике признања*, Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 2003, стр. 100-101.

Такође ова странка истиче да „Српска православна црква представља историјску и духовну вертикалу народа коме је истински служила. Из тог разлога залагаћемо се да веронаука у нашим школама буде вреднована као цивилизацијска потреба и достигнуће нашег времена.“⁽²⁸⁾

Ова странка види себе као стожера окупљања прогресивних снага, и као таква узима на себе улогу да штити традицију од заборава. Прогресивност у терминологији НС-а значи неговање традиције српског народа, српске државе и верске традиције, у коју спада слављење славе оснивача државе Немањића, св. Симеона Мироточивог. Једно од постигнућа овог владара било је и то да је „Учврстио [...] православну веру, када су јој претили јереси са свих страна.“⁽²⁹⁾

СРС- враћање у окриље цркве. Српска радикална странка се као и друге залаже за одвојеност цркве од државе. Она афирмише принцип слободе вероисповести. „Нико не може и не сме бити принуђен да постане члан неке верске заједнице или да из ње иступи. Грађани су слободни да учествују у верским обредима и другим испољавањима верских осећања. Припадност некој верској заједници, учествовање у вршењу верских обреда или испољавање верских осећања, не смеју имати за последицу ограничења права која грађанима припадају по уставу и законима.“⁽³⁰⁾ Такође, ова странка истиче да „ће учинити све да уживање поменутих права и слобода постану стварна тековина свих грађана наше земље, а никако само празне гаранције и мртво слово на папиру.“⁽³¹⁾ Међутим, да ли декларисани принципи секуларности и слободе вероисповести у целости осликавају однос СРС-а према религији? Чини се да не.

СРС себе види као партију верујућих људи. Као такви они јесу толерантни према свим религијама, али имају посебан однос поштовања и уважавања према СПЦ. Будући да се ова странка залаже за секуларну државу, „баш због тога ћемо се залагати да се Црква потпуно врати у српски народ и да се српски народ, уз помоћ државе, врати у окриље своје цркве.“⁽³²⁾ У овој реченици се поново може

28) „Програм Нове Србије“, оп. цит.

29) „Традиција“, Доступно преко: <http://www.nova-srbija.org/onama/tradicija.htm> (Пристаћено 15.3.2012).

30) „Програм Српске радикалне странке“, 2009, Доступно преко: <http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/pdf/misc/20091023-program.pdf> (Пристаћено 15.3.2012), стр. 23.

31) Ibidem, стр. 23.

32) Ibidem, стр. 4.

приметити избегавање да се експлицитно дефинишу намере према СПЦ. Наиме, у тексту се не говори о „црквама“ (множина) већ о „Цркви“ (у једнини и са великим словом). Аутори су очигледно желели да избегну да истакну као политички циљ враћање СПЦ у народ, јер би то експлицитно кршило декларисану секуларност, и, уместо тога, навели оно што може да задржи маску неутралности државе према различитим вероисповестима.

Осим тога, наведени цитат крије још једно, потенцијално опасно значење. Наиме, српски народ треба да се врати у окриље своје цркве, уз помоћ државе. То може да значи да људи који су припадници неке друге вероисповести или атеисти треба да буду враћени „својој“ цркви. Ако би они сами то желели, никаква помоћ државе не би била потребна. Тако ово враћање може да се чита и као намећање вере, које суптилно сугерише СРС.

Даље, шта то значи да народ треба да буде „у окриљу“ цркве? Оваква формулација указује на то да је по разумевању ове странке потребно да постоји нека врста контроле или надзора цркве над животом људи. Ако политичка странка то декларише као државни циљ, тешко да је то спојиво са декларисаним принципом секуларности државе или експлицитним одбијањем градње теократске државе у програму СРС-а. Коначно, на који начин би држава могла да помогне враћање народа у окриље цркве? Постоје бескрајни варијетети деловања државе који се могу сврстати у две групе: грубо и експлицитно намећање вере; и мека десекуларизација државе. У програму СРС-а не пише ништа о методама којима би се то могло постићи. Чини се вероватнијим ипак да се она залаже за меку десекуларизацију државе.

Важан циљ деловања СРС-а је обнова цркава, нарочито на Косову и Метохији. Осим тога, потребана је обнова друштвене улоге цркве која је током више деценија социјалистичких власти била систематски потискивана. Колико су ови циљеви важни за СРС указује и то да су наведени на самом почетку програма ове странке (странице 3 и 4, под насловом „Однос према Српској православној цркви“ и непосредно након дела под насловом „Очување националних традиција“). Дакле, очување традиције, те афирмисање и обнова улоге СПЦ су за ову странку нека од темељних питања која у сопственом поимању формирају идентите њихових симпатизера и дефинишу странку. Ова питања претходе свим другим темама које су предмет анализе њиховог програма, као што су економија, здравство, социјална заштита и друге.

Програм СРС-а садржи и друге одредбе које ближе објашњавају њен однос према вери. Ова странка афирмише значај православне вере у васпитању и образовању младих. Социјална и интегративна функција вере треба да буду афирмисане. Потребно је рад цркве и градњу нових објеката ослободити административних потешкоћа. Треба увести пореске олакшице за ктиторски рад. Ова странка се чак залаже за то да се у јавним средствима информисања пружи простор представницима СПЦ у којем би они вршили упознавање са обичајима, темељима вере и историјом хришћанства.³³⁾

СПО - Хришћанство под једним кровом. Тешко је тачно одредити какав би требало да је однос државе према верским питањима за Српски покрет обнове. У програму ове некада утицајне странке је помало од свега традиције и модерности, просветитељства и хришћанства, мита и историје. Иако је немогуће увидети за каква се решења СПО конкретно залаже, на основу језика програмских начела ове странке може се стећи утисак да је значај религије велики.

Језик програма СПО-а натопљен је мистичним изразима и метафорама које потичу из дискусија о вери. Тако се за политичко одвајање две странке пише као о „расколу“ (као да је реч о црквеном расколу), и то нејединство се види као разлог трагичне судбине српског народа у читавом периоду деведесетих. У програму се као мантира понавља фраза „ми верујемо“ у различитим контекстима, којима се заправо описује приврженост политичким принципима као што је демократија, либерализам или грађанство. О лошој политици Србије се пише као о „греховима“, а признање да се радило о погрешкама треба да буде „покајање“. Србија треба да се „узвиси“ превазилажењем грешака из прошлости, као да је реч о хришћанском васкрснућу и уздицању у небеса. Принципи за које се СПО залаже треба да буду предмет упорног залагања јер је „вера тврдо чекање“. Понекад је нејасно шта метафоре уопште значе, као на пример „СПО је дужан да говори шта је истина а шта је лаж [...], шта је Христос а шта Велики Инквизитор.“³⁴⁾

Упркос оваквој терминологији СПО се залаже за одвојеност вере од државе, тако да нема међусобног мешања. Ова странка не

33) Ibidem, стр. 75.

34) „Српски покрет обнове - Европска десница Србије - Програм“, Доступно преко: <http://spons.rs.loopiadns.com/ckfinder/userfiles/files/program-spo-eds.pdf> (Приступљено 15.3.2012), стр. 1,3,7,13.

троши много речи да објасни појединачна начела уређења за која се залаже. Њој је просто довољно да се залаже за оно „како су уређене државе Европске уније, држећи се истих закона и обавеза“, и то треба безусловно постићи.³⁵⁾ Сваки појединац треба да буде законски изједначен са другима, да сам трага за сопственом срећом (што је формулација америчке Декларације независности), али и да уважава другог и да је спреман на дијалог.

Међутим, СПО сматра да су важан део европског културног наслеђа, како идеје хуманизма, ренесансе, грчке филозофије, римског права и Наполеоновог законика, тако и идеје хришћанства. Хришћанске идеје су део сваке европске нације, али и неких ваневропских. То је у програму СПО важан део европског идентитета и нико у Европи не доводи у питање религијско наслеђе неке државе. Због сличности европских идентитета потребна је размена култура која би била од опште користи.

СПО не истиче у свом програму значај СПЦ, већ инсистира на хришћанству. „У Бриселу, седишту Европске уније, једна црква симболизује заједничко хришћанско наслеђе Европе. Она има само један кров, а испод крова су три одељења за службу и три улаза: за римокатолике, православне и протестанте.“ Србија по програму СПО-а има хришћанско наслеђе.³⁶⁾ По оваквим формулацијама СПО се веома разликује од других странака у Србији које истичу улогу религије за државу. Свима је заједничко декларисање принципа поштовања разлика, али већина оваквих странака без дилеме показује приврженост управо једној конфесији у Србији. За разлику од њих, СПО у програму ни једном не помиње СПЦ, али помиње хришћанство. Ако је овакав избор термина намеран, то може да указује на екуменистичку религијску доктрину СПО-а.

Једна мисао у програму посебно указује на резерве према СПЦ: „Српски покрет обнове је, изнад свега, привржен Христовом учењу и неће га се одрећи ни када било ко у Српској цркви проговори другачије.“³⁷⁾ Оваква формулација може да буде критика за нешто што се већ десило у цркви, или упозорење ако се деси. Међутим, ако се и ради о упозорењу, оно би вероватно било инспирирано неким догађајем или пређашњим поступањем СПЦ. У оба случаја оваква формулација указује на неку врсту неслагања са

35) Ibidem, стр. 9.

36) Ibidem, стр. 10.

37) Ibidem, стр. 10.

ставовима или неподржавање поступака СПЦ. То може да буде и веома оштра критика уколико се реченица тумачи као одређење да је Српска црква већ проговорила другачије од привржености Христу. У реченици је упадљива и формулација да се ради о привржености „Христовом учењу“, а не цркви или вероисповести. Оваква формулација може да обухвати и протестанске доктрине које проповедају да није нужно постојање цркве и да верници индивидуално могу да стреме богу. Такво тумачење би одговарало претпоставци о екуменизму СПО-а. Без обзира на то које је значење цитиране реченице, чини се да је значај Христовог учења велики за СПО и да овај има његово аутентично тумачење. За политику СПО-а је важна морална слика човека и друштва какву нуди хришћанство и у њој види основу за своју политику. СПО са поносом истиче да је први запевао будућу химну „Боже правде“, и први уздигао три растављена прста која симболизују свето тројство, која су доцније постала национални симбол.

СПО претставља странку *sui generis* у Србији. Он у српској прошлости налази сјајне и бројне примере државничког понашања, али истовремено тежи брзом и безусловном приступању Србије ЕУ и НАТО-у. То је странка антикомунизма, која се залаже за принципе државне стратегије прекомунистичке Србије, али и за систем нових вредности модерног доба. То је странка која себе дефинише као националну, али је и интернационална. Поред сугерисаног екуменизма, интернационализам СПО-а се наговештава и у следећем делу програма: „[...] И у Москви и у Паризу и у Берлину и у Бриселу све чешће [се] говори о великом циљу »уније судбина«, од Атлантика до Владивостока.“³⁸⁾ Упркос бројним примерима који указују на велики значај религије за чланове СПО-а, и бројних потврда њеног значаја у наступима представника странке, у програму ове странке нема помињања ни једне конкретне мере за чију имплементацију се странка залаже.

* * *

У Србији постоје странке које мање или више истичу значај религија у програмима, али све оне не откривају много мера политике које би спроводиле да су на власти, у односу на верске заједнице. Уверења на страну, све странке су склоне прагматичном

38) Ibidem, стр. 5.

поступању. Поготову би имале разлог за прагматизам у односу са верском заједницом са натполовичним процентом подршке у јавности. У земљама са дужом демократском традицијом уверења верујућих људи и њихових организација такође могу да имају важну улогу у политици. Политичари и кандидати на изборима се у свакој држави труде да формирају платформе и шаљу поруке којима могу да придобију бираче – па и оне верујуће. На пример, Европска народна партија (енг. ЕПП) у свом програму истиче између осталих и хришћанско-јудаистичке корене европских идеала.³⁹⁾ У том погледу понашање српских партија није ексклузивно.

У многим државама је верски расцеп традиционално представљао једну од најзначајнијих подела. Политичке партије су се често везивале за различите религијске интересе (нпр. католика или протестаната). Атлагић наводи чак и бројне сугестије да су верске а не класне поделе главни социјални темељ партија у државама западног света. Међутим, у новије време, у њима су верске тензије смањене, а традиција сукобљавања католика и протестаната је готово прекинута. На пример, Хришћанско-демократска унија после рата у Немачкој је основана као заједничка партија католика и протестаната. Значај религијских подела опада, смањују се разлике између партија верског блока, а постаје значајнија подела верско-секуларно.⁴⁰⁾

У Србији је управо обрнута тенденција у последњих двадесетак година. За време социјализма се гледало с подозрењем на религијске садржаје. Међутим, након пада комунизма долази чак и до партнерства државно-црквеног комплекса. Лоше је то што искључивост везана за верске разлике има синергијски ефекат са националном искључивошћу. СПЦ је често износила саопштења оградe од и осуде различитих чинова насиља у којима су учествовала свештена лица. То изгледа није јасно свима који се сматрају верници-

39) „European People’s Party Action Programme 2004-2009“. 2004. Доступно преко: <http://www.32462857769.net/EPP/Comtool6.0/e-PressRelease/PDF/20-04-2005%20Action%20Programme%202004-2009.pdf> (Приступљено 15.3.2012), стр. 4. О значају религије за ову организацију сведочи и то да су у току састављања Европског устава покушали да укључе идеје о Јудео-Хришћанским коренима европске цивилизације. Томе су се противиле социјалдемократе. Видети о томе у Мирољуб Јевтић, „Теократија у модерном свету“, *Српска политичка мисао*, вол. 25, бр. 3, 2009, стр. 57.

40) Сениша Атлагић, *Партијска идентификација као детерминанта изборне мотивације: теоријске контроверзе и проблеми емпијског истраживања*, ФЕС и ФПН, Београд, 2007, стр. 50-52. За више информација о историјском значају цркава, укључујући и утицај политике Ватикана, видети Мирољуб Јевтић, „Православни поглед на сукобе, насиље и толеранцију у глобалној перспективи“, стр. 92.

ма. Стога мислим да је важан задатак државе Србије у будућности да политичари покажу већу дозу одговорности него прагматичности и да својим наступима подстичу толеранцију.

Nikola Mladenovic

THE IMPORTANCE OF RELIGION IN PROGRAMES OF SERBIAN POLITICAL PARTIES

Summary

This paper examines the role of religious beliefs in programmes of selected political parties in Serbia. According to Serbian Constitution, it is a secular state and the most important political parties generally accept separation of church and state. However, careful examination of parties' programmatic documents suggests that some of them uphold the importance of religion for the state. Political parties are reluctant to clearly define their policies toward religious issues because this enables them to be pragmatic while on power. This pragmatism existed even in former state of Yugoslavia and it had the form of "dichotomous relationship model". This essay is based on interpretative approach as one of the basic in political science. This essay attempts to interpret parties' intentions toward religious issues, based on their programmes. Among the most important political parties in Serbia there are those which programmes do not recognize the importance of religion and others which stress its importance. There is a growing importance of religious organizations in Serbia, especially Serbian Orthodox Church, and a tendency of soft desekularization of state.

Keywords: sekular state, political parties, dichotomous relationship model, soft desekularization.

ЛИТЕРАТУРА

- Атлагић, Сениша, *Партијска идентификација као детерминанта изборне мотивације: теоријске контроверзе и проблеми емпијског истраживања*, ФЕС и ФПН, Београд, 2007.
- Ђорђевић, Драгољуб, „Религијско-црквени комплекс у постоктобарском периоду (2000-2005)“, у: Срећко Михајловић (ур.), *Пет година транзиције у Србији II*, Социјалдемократски клуб и ФЕС, Београд, 2006.
- Ђорђевић, Мирко, „The Serbian Orthodox Church in the Kosovo drama cycle“, у: Драгица Вујадиновић и Владимир Гоати (ур.), *Between authoritarianism and democracy*, Vol III: Serbia at the political crossroads, ЦЕДЕТ и ФЕС, Београд, 2009.

- Јевтић, Миролуб, „Православни поглед на сукобе, насиље и толеранцију у глобалној перспективи“, *Српска политичка мисао*, вол. 35, бр. 1, 2012, стр. 89-104.
- Јевтић, Миролуб, „Теократија у модерном свету“, *Српска политичка мисао*, вол. 25, бр. 3, 2009, стр. 53-62.
- Marsh, David i Gerry Stoker, *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.
- Митровић, Љубиша, „Религија, медији и култура мира“, *Српска политичка мисао*, вол. 27, бр. 1, 2010, стр. 251-266.
- Славујевић, Зоран, *Изборне кампање- Поход на бираче: Случај Србије од 1990. до 2007. године*, ФЕС, ФПН и Институт друштвених наука, Београд, 2007.
- Хабермас, Јирген, „Борбе за признање у демократској правној држави.“ у: Ејми Гатман (ур.). *Испитивање политике признања*, Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 2003.
- Шумпетер, Јозеф, *Капитализам, социјализам и демократија*. Култура, Београд, 1960.
- Други коришћени извори
- „Бела књига »Програмом до промена«, 2011. Доступно преко: <http://sns.org.rs/images/pdf/Bela%20knjiga-Programom-do-promena.pdf>. (Приступљено 15.3.2012.).
- „European People’s Party Action Programme 2004-2009“. 2004. Доступно преко: <http://www.32462857769.net/EPP/Comtool6.0/e-Pres-Release/PDF/20-04-2005%20Action%20Programme%202004-2009.pdf> (Приступљено 15.3.2012).
- „Држава и црква“, Доступно преко: <http://dss.rs/drzava-i-crkva/> (Приступљено 15.3.2012).
- „Традиција“, Доступно преко: <http://www.nova-srbija.org/onama/tradicija.htm> (Приступљено 15.3.2012).
- „Програм Нове Србије“, Доступно преко: http://www.nova-srbija.org/onama/program_ns051126.zip (Приступљено 15.3.2012).
- „Повеља слободе европске Србије“, Доступно преко: <http://www.ldap.rs/upload/documents/povelja-slobode-evropske-srbije.pdf> (Приступљено 15.3.2012).
- „Програм Г17 плус“, Београд, 2004, Доступно преко: <http://www.g17plus.rs/v2/images/stories/dokumenti/program-g17-plus.pdf> (Приступљено 15.3.2012).
- „Програм Социјалистичке партије Србије“, 2010. Доступно преко: <http://sps.org.rs/Dokumenta/PROGRAM%20SPS.pdf> (Приступљено 15.3.2012).
- „Програм Српске радикалне странке“, 2009, Доступно преко: <http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/pdf/misc/20091023-program.pdf> (Приступљено 15.3.2012).

- „Српски покрет обнове- Европска десница Србије-Програм“, Доступно преко: <http://spons.rs.loopiadns.com/ckfinder/userfiles/files/program-spo-eds.pdf> (Приступљено 15.3.2012).
- „Устав Републике Србије“, 2006, Доступно преко: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf (Приступљено 15.3.2012).
- „Време је за нови програм“, Доступно преко: <http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf> (Приступљено 15.3.2012).
- „Закон о радиодифузији“, 2002, Доступно преко: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2002/pdf_027_1629-02.zip (Приступљено 15.3.2012).

Resume

Serbian constitution defines it as secular state. All major political parties in Serbia uphold this principle. However, they are reluctant to clearly define policy measures in their programs concerning religious issues they would implement if they were in government. This enables them to act with pragmatism. This pragmatism has existed in politics at least since the time of communist Yugoslavia in the form of dichotomous relationship model: when it suits politicians – they praise representatives of religious communities; when it does not – they are criticized or simply ignored. After the fall of communism in Eastern Europe, a mutual understanding between church and state came to being which is referred to as soft desekularization. Causes of this phenomenon are probably the feeling of the eminent threat to the nation, animosity toward nations which are dominantly non-orthodox, deep social crisis and nationalism. Despite expectations, this soft desekularization has not been reversed after the fall of Milosevic regime in 2000.

There is a group of political parties in Serbia which devote very little attention to religious issues in their programmatic documents. Their views on religious issues are typically derived from some broader principle, such as equal liberty or tolerance. Almost all of these parties state some principles they uphold. These include ideas that state and church should be separated and that all of the citizens should enjoy the same rights. On the other hand, programs of the other group of parties show significant importance of religion. All of these parties affirm principles of secular state. However, all of them expect from the state to “help” the church to perform its social function. How is this expected to happen is rarely disclosed in programs. These parties typically stress the importance of Serbian Orthodox Church for the history of Serbian state or cultural tradition.

Serbian parties pragmatically reveal little about their views on religious issues. However, even in countries with longer democratic traditions parties are trying to win support of religious voters and their organizations. Therefore, there is nothing exclusive in behavior of Serbian parties. In Western Europe religious cleavages historically had major role in political life, but in recent decades Europe has seen decline of religious tensions, and confrontations between Catholics and Protestants have almost disappeared. Therefore, the importance of religious cleavages has been decreasing. Unfortunately, there has been a reverse tendency in Serbia over the last two decades.

Овај рад је примљен 15. септембра 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. марта 2013. године.